

בית־ספר -

מוסד חסר "עמוד שדרה"

:: גיא גרדי

לכאורה למערכת הממלכתית יש יתרון מובנה – היא ניצבת על מסד משאבים איתן ומתחזקת ע"י המדינה הרוצה ביקרה. בניגוד למערכות החדשות הנדרשות לבנות את עצמן ולהשיג תקציבים חיצוניים. לכן לכאורה קצב הגידול שלהן היה צריך להיות איטי יותר. לאור זאת, ראוי לחפש את הבעיות המערכתיות הגורמות לכישלונה של המערכת הממלכתית להשאיר בתוכה חלקים ניכרים מהציבור הישראלי. ככלל מקרה של בעיה מערכתית גם במקרה זה הסיבות הן רבות ומגוונות. מאמר זה יוקדש לכיוון הסברי מסוים. ברור כי ישנם הסברים נוספים מטרידים לא פחות¹, אך לא כאן המקום לבררם.

אחת הבעיות המרכזיות של מערכת החינוך הממלכתי (ובהקשר זה אין הבדל משמעותי בין הממלכתי לממלכתי-דתי) היא העדר "עמוד שדרה" ערכי-חינוכי. ב"עמוד שדרה" כוונתי ליסוד מארגן בית-ספרי הנותן כיוון, טעם ומשמעות לכל ההתרחשות החינוכית. לביה"ס יש כאילו "עמוד שדרה" – מבחני הבגרות. "כאילו" משום שהבגרות לא יכולה לשמש באמת "עמוד שדרה", הבגרות בהחלט מכוונת את הלמידה, אך אינה נוגעת כלל באחת המטרות המרכזיות של ביה"ס – חינוך לערכים ולמידות טובות. לכל החולקים על קביעתי כי הבגרות היא "עמוד השדרה", אני מציע ללכת ולבחון לא את חזון ביה"ס המוצהר, אלא את מערכת השעות בפועל. מערכת השעות תגלה כי בשעה שביה"ס מצביא את החינוך הערכי בראש הצהרותיו, הוא מקצה את עיקר שעות ההוראה בו למקצועות הבגרות.

העדר חינוך ערכי משמעותי בבית הספר הוא מטריד במיוחד משום שבעת המודרנית החינוך

כבר יותר מעשרים שנה ישנם נתונים עקביים המעידים על נסיגה מתמשכת של החינוך הממלכתי והממלכתי דתי. כמה ממצאים לשם הבנת היקף התופעה: בשנת 1980 התחלקו כלל תלמידי מערכת החינוך היסודי במגזר היהודי כך: 74.2% בממלכתי, 20.1% בממלכתי דתי, ו-5.7% בלבד במוסדות החרדיים. החלוקה בשנת 2005 – 57.7% בממלכתי, 19% בממ"ד, ו-23.2% במוסדות החרדיים (17.2% מוסדות "מוכר שאינו רשמי" – מוסדות בפיקוח ותיקצוב חלקי ו-6% מוסדות "פטור" – תלמודי תורה ללא פיקוח כלל). מגמה נוספת המבטאת את החלשות החינוך הממלכתי הנה הקמה של בתי-ספר רבים מן המגזר הממלכתי והממ"ד במסגרת "מוכר שאינו רשמי", כלומר כבתי-ספר חצי-פרטיים, לדוגמא – בתי-ספר אנתרופוסופיים, דמוקרטיים, פתוחים ועוד.. (קשה היה לי למצוא נתונים עדכניים על מגמה זו, אולם אין ויכוח על שכיחותה ההולכת וגוברת). ברור לחלוטין כי לפנינו מגמה המהווה סכנה לעצם קיומו של חינוך ממלכתי בארץ ובעקבותיו למפעל הצינוי כולו.

מהו הגורם לתופעה זו בעצמה כה חזקה ובעקביות כה מדאיגה? ההסבר הדמוגרפי מסביר רק חלק קטן של התופעה. חלקה השני של התופעה הוא "נדידת" אוכלוסיות מהמערכת הממלכתית אל החצי-פרטית. מדוע זה מתרחש ובעוצמה שכזו?

אחת הבעיות המרכזיות של מערכת החינוך הממלכתי (ובהקשר זה אין כל הבדל בין הממלכתי לממלכתי-דתי) היא העדר "עמוד שדרה" ערכי-חינוכי.

קצה הקרחון

רק בעלי חלומות בלתי מעשיים, במושגי עבר רחוק ודימיוני, ממליצים עדיין להשיב על כנו את מנגנון השוק המשוכלל (או לכונו מאחר שאין כל ביטחון כי שוק משוכלל אומנם היה בנמצא אי פעם). האפשרות המעשית היחידה הנה פיתוחם של מוסדות העשויים לבצע גם אם לא במלואם את התפקידים העיקריים של השוק¹ (אבא לרנר, רבעון לכלכלה, 1971)

¹ לדוגמא - אי יכולתה של המערכת למשוך אליה מורים טובים ואי-יכולתה להתמודד עם בעיית השחיקה של המורים. אחת הבעיות היא כיצד יוצרים איוון בין הצורך לעתים לפטר מורים גרועים במיוחד ובין הצורך לשמור על זכויות העובד של המורים.

הפכה המודל השלם אליו שואף ביה"ס. הלימודים בבית הספר נעשו יותר הרצאתיים, יותר קשורים לדיסציפלינות אקדמאיות ובעיקר הרבה יותר מדידים במבחנים ובמיוחד מבחנים אמריקאים שהם הקלים ביותר לציון (אף כי לא ברור כלל מה בדיוק הם בודקים). גורם נוסף שאף הוא סייע ל"אוביקטיפיקציה" של הלימודים היה המציאות הגלובלית שמשווה תדיר בין מדינות שונות. מבחני ההשוואה מודדים תחומים לא ערכיים כביכול כמו מתמטיקה, מדעים ושפות ואינם מתעניינים כלל בערכים המקומיים. אינני בא לטעון כי כל התערבות אקדמית בביה"ס היא פסולה, אני טוען כי דחיקת כל יתר התחומים שביה"ס אמור היה לפתח אצל התלמיד היא הבעיה. איך קרה שהבגרות הפכה להיות ה"קטר" אשר מושך אחריו כמעט את כל "12 הקרונות" של ביה"ס? השפעת האקדמיה והבגרות מחלחלות כיום כבר לכיתה א'. היום מדברים על "גן מכין", כלומר, כבר מהגן מסתכלים באופן תכליתי למעלה לעבר כיתה א' והלאה, פעם זה היה הפוך בדיוק. דיברו על "כיתה א' גנית", חיפשו את הדרך הרכה בכניסה לביה"ס והביטו מטה. יש חשיבות רבה בהתרחשות החינוכית שבגן: המשחק, הסיפור הפשוט שחף מניתוחים חטטניים, היצירה המשוחררת, פיתוח המיומנות החברתית, פיתוח הסקרנות המשוחררת דיסציפלינה, הטיול במרחב הפתוח, ועוד. ילדים נדרשים מוקדם מדי להיפרד מכל אלו. בבית הספר היסודי ילד לומד בין 15 ל-20 מקצועות שונים. כל 45 דקות הוא מחליף נושא ומחליף דיסציפלינה וכתוצאה מכך הוא לא זוכר ולא מפנים דבר ממה שלמד. במקום ללמוד בגישה

והסוציאליזציה הועתקו במידה רבה מהבית והמסגרת המשפחתית אל בית הספר. כוחו של הבית כמוסד מחנך ירד ואותו אמורה הייתה מערכת החינוך הממלכתית להחליף. המציאות היום היא כי הן המשפחה והן ביה"ס חדלו לחנך – אז מי מחנך את בנינו? הטלוויזיה/המחשב/הטלנטים...? העתקת החינוך מהבית אל המדינה נבעה מסיבות רבות, אחת מהן היא הצורך ביצירת תשתית ערכית ותרבותית משותפת לאסופה של מהגרים. ברור לחלוטין כי ללא תשתית זו מרקם היחסים והקשרים ילך וייפרם. הקושי בהסכמה על תשתית ערכית משותפת עם הקמת המדינה הביא לפיצול המערכת במגזר היהודי לשלושה זרמים: מ"מ, מ"ד ועצמאי. אל הואקום של חוסר ההסכמה הערכי נישאב התחליף – הבגרות שהיא רדוקציה להישגיות לימודית. הבגרות הועמדה במרכז סדר היום בבתי הספר כתחליף טכני לאותה תשתית ערכית. התשתית המשותפת נעדרת לא רק מביה"ס אלא מהציבוריות הישראלית כולה. בתהליך מתמשך, שנתמך ביאוש מהאידיאולוגיות הגדולות של המאה ה-20 ובהתפתחות הטכנולוגית המדהימה, הלכה וירדה קרנו של המרכיב הערכי-תרבותי בסדר היום של מערכת החינוך ועלתה קרנו של החינוך הטכנולוגי-מדעי. מקצועות ההומניסטיקה: ספרות, תנ"ך, תושב"ע, שעורי חברה וכו' נחלשו ואת מקומם תפסו: מתמטיקה, מחשבים, מדעים, שפות וכו'. הלך ונשחק מקומו של המחנך ואת מקומו תפס המורה המקצועי בעל ההכשרה האקדמית. נוצר מצב כי מערכת החינוך כופפה את ראשה בפני ה"מומחים" מהעולם האקדמי. התוצאה – עמוד השדרה הערכי הוחלף בעמוד שדרה "פסבדו-אקדמי". הצדקת קיומו של המוסד ונחיצותו הוסברה בצורך להכין את הבוגרים ל"הצלחה" בחיים. הכנת התלמידים להצלחה בחיי יצירה בוגרים הנה מטרה ראויה ביותר כאשר מבינים כי מרכיבים בהכנה זו צריכים לכלול: מידות אישיות, תקשורת בין אישית, ערכים, יכולת עבודה בצוות, יכולת למידה ועוד, והיא מגונה ביותר כאשר מצמצמים את הכל לעמידה בבגרות לשם כניסה לאוניברסיטה. צמצום סדר היום החינוכי לבגרות פיתח אצל התלמידים יחס אינסטרומנטלי לביה"ס – "תכינו אותי לבגרות ואל תבלבלו לי את המוח" ייתר לחלוטין את תפקיד המחנכים. למעשה מטרה זו אפילו לא נושאת את עצמה, משום שניתן ללמוד לבגרות באופן יעיל יותר לבד או בבתי ספר אקסטרנים ואין צורך "למרוח" את הלימודים על פני 12 שנים לשם כך. סדר היום החדש שינה מהר מאוד את כל הפדגוגיה הבית-ספרית כך שהאקדמיה

ילדים נדרשים מוקדם מדי להיפרד מכל אלו. בבית הספר היסודי ילד לומד בין 15 ל-20 מקצועות שונים. כל 45 דקות הוא מחליף נושא ומחליף דיסציפלינה וכתוצאה מכך הוא לא זוכר ולא מפנים דבר ממה שלמד.

לידע (לבגרות) ולפולקלור לקראת חגים. בשניהם גם יחד הוא אינו נוגע באופן משמעותי ואפקטיבי בחיי היום יום של התלמידים. הוא אינו "משוחח" עם התלמידים היכן שהם, הוא תמיד נקי וחגיגי. הוא לא נוגע בשאלות הזהותיות הקשות של התלמידים: ביחסים עם הורים, עם החברה, בזהות המינית, בבדידות ובניכור ולכן הוא לא מאוד משמעותי. ואם כבר הוא נוגע, אזי זה לרוב באופן גס, מוכיח, מטיף, לא אישי, לא דיאלוגי, לא צנוע. האמירות השכיחות הן – "היהדות אומרת על זה...", "כך לא מתנהגים ביהדות...", "או לחליפין" מה זה שייך ליהדות...". אינני מתכוון לחינוך יהודי כזה, מאלו יש לתלמידים די, אלא לדיאלוג משמעותי ורציני המוסיף לתוך מכלול השיקולים של התלמידים מימדים חדשים ומרחיבים את אופק ההתבוננות וההתייחסות שלהם, ולבסוף מתוך צניעות וכבוד לחירות ואוטונומיות התלמידים, מותיר בידם את הבחירה.

לצד החינוך-היהודי חייב להיות המעשה האקטיבי. נאמר במקורותינו – "גדול תלמוד המביא לידי מעשה", כלומר תפקידו של הלימוד לחולל מעשה חברתי. יש להעניק יותר ויותר אחריות לתלמידים בוגרים כפי שנעשה במסגרות של החינוך הלא-פורמלי. תנועות הנוער הוכיחו כבר מזמן כי החינוך האפקטיבי מכל הוא העצמת חניכים ועידודם לקחת אחריות. שיתוף והעברת אחריות לתלמידי הכיתות הבוגרות יכולים לשפר את האקלים הבית-ספרי, לחזק את השייכות למקום ולצמצם ניכור ועוינות בין שכבות שונות. יתר על-כן, בהערכות נכונה העצמת תלמידים ושילובם עם המחנכים יכול לאפשר חלוקה של כיתות לקבוצות קטנות יותר ובכך בסופו של דבר לנצל באופן יעיל יותר את משאבי המערכת. המעשה החברתי צריך להיות מחובר למרכיבי הזהות העמוקים. לא עוד מעשה של "צופיות" טובה, אלא, מעשה הנגזר מזהותי היהודית. המעשה החברתי צריך להיות מחובר למרכיבי הזהות העמוקים. לא עוד מעשה של "צופיות" טובה, הנגזר מזהותי היהודית. במרכז תשומת הלב של היהדות ניצב התיקון החברתי – תיקון עולם. תורתנו תובעת מן האדם נקיטת עמדה ועשייה בפועל לשם קידום החברה. בשליחות זו החל את מסעו אבי היהדות – אברהם אבינו והיא נמשכת עד היום.

ליסוד זה עלינו לחבר את התלמידים. בכל תלמיד/ה צריך להיות קורט מאברהם אבינו לו נאמר – "לך לך מארצה וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך: ואעשה לך גִּדּוּל וְאַבְרָכָה וְאֶגְדֹּלְךָ שְׁמֶךָ וְהָיָה פְּרֹכָה: וְאַבְרָכָה מְבָרְכֶךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאָר וְנִבְרָכוּ בְּךָ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאָרֶץ:"

מכלולית, לפתח סקרנות ומשיכה ללימוד מתוך שמחה, עוסקים בהתמחות ובצמצום הרעת. שינוי סדר היום של מערכת החינוך דורש אם כן שינוי מהותי בפדגוגיה, בתכנים ובמבנה בית הספר.

תהליך הקמת המדינה לווח בתהליך חילון עמוק ועיקר למעשה את הבסיס הערכי היהודי-מסורתי, שנתפס כגלתי ודתי מדי. היה ניסיון מודע ומכוון להמיר ערכים יהודיים בערכים הומניסטיים אוניברסליים. הניסיון הצליח בחלקו, אולם למגינת ליבם של מחוללי השינוי רבים מהעולים, בעיקר אלו שהגיעו מרקע מסורתי, נותרו מנוכרים לערכים אלו. הערכים לא נגעו להם כיוון שלא התחברו למרכיבים בזהותם האישית. מסתבר כי חינוך ערכי שאינו נוגע באישי, בפרטיקולרי, אינו נוגע ואינו משפיע. בהמשך אומצו תפיסות שהעלו על נס תפיסה רב-תרבותית, לפיה במדינת הגירה כמדינת ישראל לא ראוי לחפש ובודאי לא לכפות מכנה משותף ערכי כלל. לאחר 60 שנה בתוך הניסיון הזה ניתן להכיר בכך כי אין לנו בחברה היהודית, מכנה משותף ערכי משמעותי ומקיף אלא תורתנו. אני יודע כי המילה "תורתנו" מקוממת רבים. זו מילה טעונה ביותר מדי: פוליטיקה, ממסדיות, קיבעון ואף כפיה. כמובן לכל אלו אני מתנגד ויש לשלול אותם. אני מתכוון לשלל היצירה העצום של תורת ישראל לדורותיה החובקת בחובה ערכים חברתיים נפלאים. צריך להשתחרר מתסביכי עבר, לחזור ולהתייחד עם שורשינו. צריך לאזן את גישת הביקורתיות "הקדושה", המאפיינת אדם ריבוני, בגישה של שייכות והזדהות אינטואיטיבית ואינטימית, המאפיינת אדם מסורתי. ביקורתיות החסרה הזדהות מובילה בהכרח לניכור ואדישות. ההזדהות צריכה להקדים את הביקורתיות. כמובן יש חשיבות רבה בהתבוננות ביקורתית, בדילמות, בערעור, אך במינון הנכון ובזמן הנכון. אחרת לא ביקורתיות אנו מפתחים אלא – ניכור וחוסר שייכות. החינוך-היהודי הוא המכנה המשותף העמוק והמשמעותי ביותר לכלל ילדי ישראל היהודים, בכוחו להפוך את מגוון הזהויות הרב לפסיפס משלים בעל צורה וכיוון. הוא הבסיס המשמעותי המחבר את המשפחה לביה"ס. ללא גשר בין המוסדות המחנכים ביה"ס-בית לא ניתן להתמודד עם עולם הערכים הגלובלי, השוטף את ילדינו ומפצל את זהותם.

האתגר הגדול הניצב לפנינו הוא כיצד מתחדשים ומשנים את המשמעויות של חינוך-יהודי. כיום חינוך-יהודי בבתי-הספר משמעותו: בממלכתי דתי – חינוך להלכה וללמדנות (בעיקר גמרא) ובממלכתי הוא בקושי קיים ומתקשר בעיקר

צריך להשתחרר מתסביכי עבר, לחזור ולהתייחד עם שורשינו. צריך לאזן את גישת הביקורתיות "הקדושה", המאפיינת אדם ריבוני, בגישה של שייכות והזדהות אינטואיטיבית ואינטימית, המאפיינת אדם מסורתי.

המעשה החברתי צריך להיות מחובר למרכיבי הזהות העמוקים. לא עוד מעשה של "צופיות" טובה, אלא, מעשה הנגזר מזהותי היהודית. המעשה החברתי צריך להיות מחובר למרכיבי הזהות העמוקים. לא עוד מעשה של "צופיות" טובה, אלא, מעשה הנגזר מזהותי היהודית.

גיא גרדי הוא חבר קיבוץ בית-ישראל ומנהל חינוכי של רשת "מורשה"

guy@morasha.org.il